

ŁUKASZ ŻUREK (ORCID 0000-0003-0000-9278)

Znalezione i odkryte. O Bibliografii zawartości pism *Dźwignia* (1927–1928) i *Miesięcznik Literacki* (1929–1931)

Krótki tekst tłumaczący, dlaczego przedrukowywana na łamach numeru bibliografia zawartości *Dźwigni* i *Miesięcznika Literackiego* nie mogła ukazać się w momencie swojego powstania, oraz pokazujący, na czym polega jej wyjątkowa wartość historyczna i poznawcza.

Słowa kluczowe: Jadwiga Czachowska, *Dźwignia*, *Miesięcznik Literacki*, bibliografia, lewicowe czasopisma literackie

Rękopisy (oraz maszynopisy) jak najbardziej płoną, ale czasem – po prostu popadają w zapomnienie, co w praktyce skazuje je na taką samą nieobecność w świadomości oraz pamięci kulturowej, co ich zniszczenie.

Rękopisy (oraz maszynopisy) jak najbardziej płoną, ale czasem – po prostu popadają w zapomnienie, co w praktyce skazuje je na taką samą nieobecność w świadomości oraz pamięci kulturowej, co ich zniszczenie. Ukryte i zapomniane w zbiorach prywatnych lub archiwach instytucji, nie mogą zaistnieć jako fakty kulturowe: czytane, komentowane, funkcjonujące w obiegu społecznym. Szczególnie paradoksalna wydaje się sytuacja, w której praktycznie niewidzialne dla potencjalnych odbiorców stają się materiały powstałe właśnie po to, aby utrwać i ocalać od zapomnienia informacje o dorobku piśmienniczym, czyli bibliografie literackie. Tak było w interesującym nas przypadku maszynopisu bibliografii zawartości dwóch bardzo ważnych dla przedwojennej lewicy czasopism literackich, *Dźwigni* i *Miesięcznika Literackiego*, opracowanej przez Jadwigę Czachowską. *Przewodnik polonistyczny* oraz artykuł dotyczący niewydanych bibliografii zawartości czasopism z XIX i XX wieku opublikowany w czasopiśmie prasoznawczym były właściwie jedynymi miejscami, gdzie można było natrafić na ich ślad (Czachowska i Loth 1974, Szczerbiński 1989). Nie wiedziałem jednak o tych źródłach, gdy w grudniu 2022 roku za pozwoleniem dr Alicji Szałagan z Pracowni Dokumentacji Literatury Współczesnej Instytutu Badań Literackich PAN postanowiłem zajrzeć do jednej z szaf znajdujących się w Pracowni, aby przy okazji szukania czegoś zupełnie innego (spisu zawartości archiwum Melanii Kierczyńskiej) odkryć grubą teczkę podpisaną „DŹWIGNIA MIESIĘCZNIK LITERACKI”.

Bibliografia powstała ok. 1952 roku w ramach prowadzonych wówczas przez Pracownię Dokumentacji Literatury XX Wieku¹ IBL PAN prac dokumentacyjnych mających na celu opracowanie bibliograficzne około trzydziestu² dwudziestowiecznych lewicowych czasopism (według ówczesnej oficjalnej nomenklatury: „postępowych”). Tak o projekcie opowiadał Roman Loth, który 1 listopada 1953 roku, jako młody pracownik Instytutu, został oddelegowany do pomocy przy wspomnianym projekcie dokumentalistycznym:

Były to bibliografie zawartości, porządkowane według haseł autorskich. Część z nich przeznaczona była z góry na byt kartotekowy. Do dziś żyją one martwym życiem w szafach Pracowni Dokumentacji Literatury Współczesnej, z rzadka nawiedzane przez poszukujących czegoś badaczy. Prawdę mówiąc mało kto o nich wie (...) (Loth 2012, 13).

W przypadku opracowanej przez Czachowską bibliografię trudno jednak sądzić, że był jej przeznaczony taki właśnie „byt kartotekowy”.

1 Dawna nazwa obecnej Pracowni Dokumentacji Literatury Współczesnej.

2 Taką liczbę podaje Czachowska (Szałagan 2015, 90).

W środku znalezionej przeze mnie przypadkiem teczki, oprócz samej bibliografii³, znajdował się bowiem również liczący czterysta pięćdziesiąt cztery strony maszynopis antologii wierszy, artykułów krytyczno-literackich, reportaży i felietonów opublikowanych⁴ na łamach obu czasopism. A zatem rzecz była najwyraźniej przygotowywana z myślą o wydaniu w serii Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich *Materiały do Dziejów Postępowej Publicystyki*, w której publikowano właśnie bibliografie zawartości oraz antologie „postępowych” czasopism. Do publikacji jednak nie doszło. Dlaczego? Na odpowiedź na to pytanie naprowadzają wspomnienia samej bibliografki dotyczące tego, jak wyglądała praca nad otwierającą serię książką poświęconą lwowskiemu czasopiśmie *Sygnaly* (Czachowska 1952) oraz kolejnymi tomami:

To, według mnie bardzo lewicowe i bardzo postępowe pismo, a także pisma wileńskie: „Karta” i „Oblicze Dnia”, stały się przedmiotem bardzo ostrych ingerencji cenzury. (...) Otóż naprzód była kontrola wewnątrz Instytutu: sprawował ją sekretarz Instytutu, Samuel Sandler, który ingerował, naturalnie bez porozumienia z autorami, w zawartość bibliografii, zamieniając np. pełne zestawienie zawartości na wybór ważniejszych pozycji, przy czym ważniejszych to było określenie fałszywe, nieprawdziwe, nie były to ważniejsze pozycje. Wśród tych ważniejszych pozycji np. nie znalazły się ani teksty Brzozowskiego, ani teksty wielu lewicowych postaci francuskich. Był to po prostu wybór pod kątem ideologicznym, bardzo bolesny dla samych autorów, którzy znaleźli się w takiej sytuacji, jakby to oni byli twórcami selekcji, dokonanej z tego punktu widzenia. (...) Był to r. 1952. [„Sygnaly”] [u] kazały się jako pozycja druga serii, choć pozycja pierwsza – bibliografia „Nowych Widnokręgów” za lata 1941–1946, również czasopisma lwowskiego, którą opracowałyśmy razem z panią Korzeniowską, w ogóle nie została dopuszczona do druku przez cenzurę. (...) Podobnie wyglądały dotknięte cenzurą tomy następne: „Oblicze Dnia”, „Karta”, „Po prostu” z lat 1935–1936. (...) W gruncie rzeczy przy najlepszej dobrej woli, aby była to obiektywna, pełna ustalonych faktów historia „Sygnałów”, to z antologią wybra-

3 Znajdującej się w osobnej teczce, podpisanej: „Bibliografia zawartości pism: *Dźwignia* i *Miesięcznik Literacki* oprac. J. Czachowska”. Maszynopis bibliografii liczy 67 stron. Brakuje w nim zapowiadanego we wstępie Czachowskiej skorowidzu rzeczowego oraz wykazu pseudonimów i kryptonimów.

4 Jedynym niepublikowanym wcześniej materiałem jest ostatnia pozycja w antologii: list otwarty w sprawie torturowania więźniów politycznych w Łucku, który miał ukazać się w piętnastym numerze *Miesięcznika*..., ale po konfiskacie numeru mógł zostać jedynie zaanonsowany notką wymieniającą jego sygnatariuszy i sygnatariuszki (*Miesięcznik Literacki* 1931). Na temat kulis powstania listu oraz tortur w Łucku zob. m.in. *Wat* 2023, 299–301.

nych tekstów nie jest to dziś pozycja, która miałaby pełną moją akceptację (cyt. za Szałagan 2015, 89–90).

Jak zauważa Czachowska w tej samej wypowiedzi, najpoważniejszym problemem przy opracowywaniu bibliografii lewicowych czasopism na początku lat pięćdziesiątych było to, że „już nie wiadomo było w tym czasie, co było lewicowe i postępowe, a co lewicowe i niepostępowe” (cyt. za Szałagan 2015, 89). Podzielona i rozdyktowana lewica krytycznoliteracka dwudziestolecia nie nadawała się bowiem do spożytkowania w bieżącej, powojennej polityce kulturalnej nowych władz. Proponujące otwartą formułę lewicowego czasopisma *Sygnaly* nie pasowały do wspieranej przez instytucje kulturalne początku lat pięćdziesiątych wizji marksistowskiej krytyki literackiej wspierającej doktrynę estetyczną realizmu socjalistycznego, zadekretowaną w 1949 roku na tzw. zjeździe szczecińskim. Nie pasowały do niej również zdecydowanie mniej liberalne *Dźwignia* i *Miesięcznik...*, zbyt mocno zanurzone w dyskusjach dotyczących pojęć, zjawisk i problemów uznawanych na początku lat pięćdziesiątych za przebrzmiałe lub rozstrzygnięte⁵. Warto przy tym pamiętać, że oba czasopisma były współtworzone przez literatów, którzy albo zginęli w Związku Radzieckim w czasie procesów moskiewskich (Jan Hempel, Henryk Drzewiecki, Stanisław Ryszard Stande, Witold Wandurski), albo jeszcze w latach trzydziestych skłócili się z polskimi działaczami komunistycznymi (Andrzej Stawar, Izaak Deutscher). Choć bibliografia i antologia Czachowskiej nie powstawały z myślą o „bycie kartotekowym”, to i tak musiały żyć „martwym życiem w szaf[ie] Pracowni Dokumentacji Literatury Współczesnej” (Loth 2012, 13).

Znając historię opracowania dotyczącego *Sygnalów*, można by przypuszczać, że bibliografia *Dźwigni* i *Miesięcznika...* również nosi ślady ingerencji cenzorskich, zarówno tych „zewnętrznych”, jak i będących rezultatem autocenzury samej badaczki. Bliższe przyjrzenie się maszynopisowi każe jednak odrzucić to przypuszczenie. Koronnym argumentem jest to, że w bibliografii, obok innych autorów problematycznych dla polityki kulturalnej doby stalinizmu, można znaleźć Deutschera – jednego z redaktorów *Miesięcznika...* (Wat 2023, 131–32), który ze względu na swoją przedwojenną krytykę rządów Stalina, kontynuowaną również na emigracji w Wielkiej Brytanii, praktycznie przez cały okres funkcjonowania Polski Ludowej nie mógł być w ogóle

5 Więcej na ten temat piszę w artykule „I czy w ogóle warto pamiętać?”. Recepcja przedwojennej lewicowej krytyki literackiej w Polsce jako produkcja niewiedzy”, czekającym na druk w czasopiśmie *Forum Poetyki*.

wzmiankowany w publikacjach ukazujących się w państwowych wydawnictwach⁶.

Bibliografia jest niezwykle cenna także z innego powodu. Otóż Czachowska pracowała nad nią wówczas, gdy w Polsce wciąż przebywali byli współpracownicy obu czasopism, czyli między innymi Stawar, Wat czy Stanisław Wygodzki⁷. Dzięki temu badaczce udało się na przykład dotrzeć do informacji, że artykuł „Sztuka a rzeczywistość” z czwartego numeru *Dźwigni* podpisany pseudonimem „S – s” został napisany wspólnie przez Mieczysława Szczukę oraz Stawara, a nie (jak się powszechnie sądzi) przez samego Szczukę, co zmusza do reinterpretacji tego klasycznego dla historii polskiej awangardy tekstu. Niewykluczone, że w bibliografii kryje się materiał dla wielu takich mikroodkryć: spięcie pomiędzy dotąd niewidocznymi faktami, które każą odrzucić, zrewidować lub poszerzyć obraz danego wycinka przeszłości.

Nie bez znaczenia jest również to, że mamy do czynienia z bibliografią autorstwa samej Czachowskiej: jednej z najwybitniejszych dokumentalistek w powojennej Polsce, której skrupulatność i rygorystyczność owiana jest legendą i stawiana za wzór (Głębińska i Szałagan 2015). Wszystko to czyni z prezentowanej czytelnikom *Praktyki Teoretycznej* publikacji bezcenne źródło do prowadzenia badań nad historią przedwojennej lewicy czy dwudziestowieczną krytyką literacką.

***

Bibliografia została zredagowana według norm zapisu zastosowanych w bibliografiach zawartości opublikowanych w serii *Materiały do Dziejów Postępowej Publicystyki*. Zachowana została również stosowana w tej serii transliteracja obcych nazwisk. Uwzględniono adnotacje i korekty dokonywane przez Czachowską długopisem na maszynopisie. Poprawiono literówki lub błędy obecne w maszynopisie, uzupełniono brakujące informacje w pojedynczych adresach bibliograficznych (przede wszystkim w adnotacjach).

6 Nazwisko autora biografii Lwa Trockiego nie pojawia się ani razu w monografii przedwojennej lewicowej krytyki literackiej opublikowanej w połowie lat siedemdziesiątych (Stępień 1974).

7 To o nich najprawdopodobniej mowa w zakończeniu wstępu tłumaczącego układ bibliografii: „Niektóre rozwiązania [skrótów – Ł.Ż.] ustalono na podstawie informacji uzyskanych od byłych współpracowników *Dźwigni* i *Miesięcznika Literackiego*”.

Niewykluczone, że w bibliografii kryje się materiał dla wielu takich mikroodkryć: spięcie pomiędzy dotąd niewidocznymi faktami, które każą odrzucić, zrewidować lub poszerzyć obraz danego wycinka przeszłości.

Podziękowania należą się mgr Marlenie Sęczek oraz dr Alicji Szałagan z Pracowni Dokumentacji Literatury Współczesnej za wsparcie pomysłu opublikowania bibliografii oraz dr. hab. Grzegorzowi Marcowi, dyrektorowi Instytutu Badań Literackich PAN, za wyrażenie zgody na jej publikację na łamach *Praktyki Teoretycznej*.

Wykaz literatury

- Czachowska, Jadwiga, i Roman Loth. 1974. *Przewodnik polonisty: bibliografie, słowniki, biblioteki, muzea literackie*. Vademecum polonisty. Wrocław: Zakład Narodowy Im. Ossolińskich.
- Czachowska, Jadwiga. 1952. „*Sygnaty*”: 1933–1939. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (seria: *Materiały do Dziejów Postępowej Publicystyki*, 2).
- Głębička, Ewa Jolanta, i Szałagan, Alicja, red. 2015. *Przypomniane: profesor Jadwiga Czachowska w Instytucie Badań Literackich PAN*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN (seria: *Z Historii IBL PAN*).
- Loth, Roman. 2012. „Na Śniadeckich i Krakowskim Przedmieściu. Kilka wspomnień z przeszłości Instytutu Badań Literackich PAN”. W *Nasze pierwsze lata: wspomnienia dokumentalistów IBL PAN: książka ofiarowana prof. dr hab. Jadwidze Czachowskiej na dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, współpracowników, uczniów*, red. Ewa Głębička i Alicja Szałagan. Warszawa: Wydawnictwo Krzysztof Biesaga.
- Miesięcznik Literacki*. 1931. „[Oświadczenie o niemożności wydrukowania Listu otwartego pisarzy i publicystów w sprawie znęcania się nad więźniami politycznymi w Łucku]”. *Miesięcznik Literacki* 15: 703.
- Stępień, Marian. 1974. *Ze stanowiska lewicy: studium jednego z nurtów polskiej krytyki literackiej lat 1919–1939*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Szałagan, Alicja. 2015. „Cenzura PRL-owska we wspomnieniach profesora Jadwigi Czachowskiej”. *Sztuka Edycji* 1: 89–94.
- Szczerbiński, Jacek. 1989. „Niepublikowane bibliografie zawartości czasopism XIX i XX w.” *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 28 (1): 107–114.
- Wat, Aleksander. 2023. *Mój wiek: pamiętnik mówiony*, red. Adam Działek. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (seria: *Biblioteka Narodowa*).

ŁUKASZ ŻUREK (1991) – krytyk literacki, filolog, pracownik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Redaktor afiliowany *Praktyki Teoretycznej*, współpracownik Pracowni Praktyki Teoretycznej. Autor książki *Filologia lokalna – lokalność filologa. Praktyki literacko-naukowe Stefana Szymutki* (2022).

Dane adresowe:

Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
01-999 Warszawa
email: l.zurek4@uw.edu.pl

Cytowanie:

Żurek, Łukasz. 2023. „Znalezione i odkryte. O Bibliografii zawartości pism *Dźwignia* (1927–1928) i *Miesięcznik Literacki* (1929–1931)”. *Praktyka Teoretyczna* 3(49): 293–299.

DOI: 10.19195/prt.2023.3.12

Author: Łukasz Żurek

Title: Found and discovered. On the *Bibliography of the contents of the journals “Dźwignia” (1927–1928) and “Miesięcznik Literacki” (1929–1931)*

Abstract: A short text explaining why the bibliography of the contents of *Dźwignia* and *Miesięcznik Literacki* presented in the issue could not be published at the time of its creation. The author also highlights unique historical and documentary value of this bibliography.

Keywords: Jadwiga Czachowska, *Dźwignia*, *Miesięcznik Literacki*, bibliography, left-wing literary magazines